

Опћина Црквени Бок у Другом свијетском рату

Милан Радановић, Загреб:
Српско народно вијеће, 2024, 347.

Књига носи поднаслов: *Студија случаја теноцида над Србима у НДХ* и у себи заиста садржи сву комплексност коју захтева обрада теме једног микропростора у којем се одвија геноцид. Да би се потпуно и до детаља размрсали сви догађаји везани за једну географску или административну област на подручју Независне Државе Хрватске, истраживач без велике посвећености не може успешно извршити такав задатак, а посвећеност Милана Радановића осликана је у свакој страници ове књиге.

Како сам аутор и примећује, хронично недостају студије случаја које теме страдања становништва обрађују на начин да се не сврставају у оно што се назива „завичајном литературом“. Опредељење Милана Радановића да се, наспрам „завичајне литературе“, приступа свеобухватно и научно, видљиво је и у његовим претходним радовима¹, а да ће то бити случај и сада види се одмах у приказу порекла становништва општине и назива топонима на тој територији. Показује да је могуће понудити темељније одговоре од оних који се лакше и чешће проналазе у „причањима“ и „легендама“ које обилују у свакој географској области кад се тумачи порекло породица, називи села и њихова околина. Како оваква ствар није остављена случају, односно није без истраживачке провере, неће бити ни једно друго питање из прошлости села Стрмен, Црквени Бок и Ивањски Бок².

Рад у фокус ставља страдање становништва, па се указује да се, поред пописа становништва из 1931. године, користе и други до сада слабо или никако употребљавани црквени пописи који такође могу дати податке о броју становника, домаћинстава, објеката и слично. Аутор истиче да је за ову регију значајан попис Горњокарловачке епархије из 1936/1937. године којем често даје предност код сагледавања бројности и структуре популације. Сам значај црквених пописа јасно се истиче са извесном дозом „прогласа“ усмереног и на друге истраживаче, сматрајући да се бројност и структура

¹ До сад објавио више историографских студија и три књиге: Milan Radanović, *Oslobođenje: Beograd 20. oktobar 1944. godine*, Beograd, Rosa Luxemburg Stiftung, 2014; Milan Radanović, *Zločin i kazna: Snaga kolaboracije u Srbiji*, Beograd, Rosa Luxemburg Stiftung, 2015; Milan Radanović, *Slavonijo, tri puta si gorila...*, Zagreb, Srpsko narodno vijeće, 2019. Уредио је зборник радова *Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb, Srpsko narodno vijeće, 2019.

² 28–30.

популације могу прецизније одредити црквеним пописом него математичким прорачунима природног прираштаја кад се жели досегнути полазна основа за утврђивање броја страдалих – а то је колико је становника живело 1941. године, кад је рат стигао у Краљевину Југославију.

Анализирањем структуре српског становништва општине Црквени Бок увиђа да се у Краљевини Југославији ступање у брак са особама из суседних хрватских села готово није ни дешавало али да су и венчања са супружницима ван граница општине била реткост. Успешну и темељну анализу структуре становништва, укрштањем више извора односно пописа, аутор је у књизи сам већ констатовао, а ми је нећемо оспоравати³.

Дешавања у селима општине Црквени Бок током Другог светског рата приказана су хронолошким редом. Ту се јасно виде процеси који су спровођени и у другим деловима НДХ у којима је била присутна српска популација али и одређене специфичности. Сви таласи насиља анализирани су засебно, почев од хапшења истакнутих и имућнијих представника заједнице током августа 1941. године, преко масовног покатоличавања православног становништва⁴. Потом одвођења у логоре и разарања села у познатој „Акцији Црквени Бок“ 13. октобра 1942. године, упад 11. СС дивизије „Нордланд“ октобра 1943. године, злочини и паљење кућа од стране делова 1. козачке дивизије Вермахта (тзв. Черкези) фебруара 1944. године, разни појединачни упади усташких јединица током 1944. године, „осветничка“ рација Усташког одбрамбеног здруга и одвођење становништва у логоре уз масовне злочине и разарања 22. августа 1944 године, поновљени напад Усташког одбрамбеног здруга 2. септембра 1944. године уз минирање цркава и уништавање свих преосталих објеката и становника који су затечени, до неколико последњих рација по околним хрватским селима у потрази за избеглицама и бегунцима из Црквеног Бока крајем 1944. године и првој половини 1945. године.

Кроз расветљавање наведених догађаја, прожимају се појединачне и породичне судбине становника општине, страдалих, оних који су успели да избегну трагичну судбину одласком у суседна села или у Србију и оних који су се придружили покрету отпора, домобранским или колаборационистичким јединицама. Драматуршким језиком речено, настоји да проблематизује ликове и оних који су посредно или непосредно учествовали у насиљу али и настојали да спрече масовна убиства цивила, попут усташког таборника суседне општине Стаза Петра Крзнарића, котарског предстојника суседне општине Костајница Вјекослава Бакарића и католичког свештеника Аугустина Краља.

Уједначено прати развој и утицај партизанског покрета, учешће становника општине Црквени Бок у њему, као и настанак и развој четничког покрета, односно специфичних облика колаборације оличених и у формирању јединице „Самозаштитна бригада Банија“. Посебно поглавље посвећује главном починиоцу злочина Усташком одбрамбеном здругу. Даје начин организовања, командни ланац као и распоред деловања његових јединица у широј околини Црквеног бока. Може звучати парадоксално али нема много делова литературе где

³ 63–69.

⁴ 82–90.

се сажето и прецизно даје приказ главне организације задужене за спровођење геноцида у НДХ што је аутор уочио те успешно и изложио⁵.

Крај књиге представља табеларни преглед свих жртава општине Црквени Бок где се у 26 таблица излаже поименични списак жртава од којих прве 23 таблице дају попис жртава према хронолошком реду страдања а последње три попис погинулих партизана из Стрмена, Црквеног Бока и Ивањског Бока. Читав овај део штампан је у другој боји папира чиме се још једном истиче тежња да се поштовање укаже сваком страдалом становнику.

Као главни мотиви за настанак студије наведени су: откриће мноштва нових извора и намера да се на примеру једне општине додатно аргументује теза о геноцидној политици НДХ према Србима будући да бројни историчари у Републици Хрватској данас избегавају да се изјасне по питању геноцида почињеног над Србима. Урођеност у изворе као и наведена намера аутора исцртали су оквири у којима има и одређених недостатака на које ћемо се кратко осврнути.

Исцртани оквири стварају проблем само када расветљене догађаје треба уклапати у ширу слику ратних дешавања. Коришћење нових извора, којима се давала предност, довело је до одређеног занемаривања „стarih“ па, у складу са тим, и доношење одређених закључака. Губи се из вида колико је видљивости теме страдања општине Црквени Бок допринео немачки генерал Глез фон Хорстенау чији су мемоари⁶ дуго били ишчекивани и публиковани у деловима, а који се у њима посебно освртао неколико пута на случај Црквеног Бока. Отуда у историографији и јавности препознатљивост овог злочина. Такође, код сагледавања мотива који су навели немачког опуномоћеног генерала Хорстенау да се и лично ангажује након „Акције Црквени Бок“, услед чега је поред пуштања становништва из логора било и смењивања у усташком полицијском и војном апарату (што аутор и детектује), акценат није стављен на то да је Хорстенауов ангажман мотивисан коначним остваривањем политике коју је дуго заступао (пацификација становништва кроз заустављање масовних злочина, олакшавање положаја Вермахта), већ се наглашава економска важност ова три села за потребе Вермахта као и страх од ширења партизанског покрета у овој невеликој општини⁷.

Такође, приликом обраде теме боравка и пуштања становника из јасеновачких логора и деце из логора у Сиску, вредновање ових догађаја и њихово уклапање у ширу слику није успешно обављено. Предност је дата „новим“ изворима, док је потпуно изостављен осврт на хуманитарну акцију Диане Будисављевић и на њене резултате, консултовање из-

⁵ 269–278.

⁶ Избор из делова мемоара са тумачењима објавио: Vasa Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau : 1941–1944*, Beograd, Nova knjiga, 1987; Vasa Kazimirović, *Nemački general u Zagrebu*, Kragujevac–Beograd, Prizma, Centar film, 1996; Vasa Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau : 1941–1944*, Нови Сад, Прометеј, 2024. Комплетна трећа књига мемоара (односи се на период 1941–1945) објављена: Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića: memoari kontroverznog generala*, Beograd, Nolit, 2007; Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića: memoari kontroverznog generala*, Novi Sad, Pravoslavna reč, 2013; Edmund Gleise von Horstenau, *Zapisi iz NDH*, Zagreb, Disput, 2013. Мемоари на немачком језику објављивани су у деловима од 1980. године, да би трећа књига била објављена 1988. године а друго допуњено издање 2005. године.

⁷ 158–162.

вора везаних за њу, а што би помогло бољем сагледавању положаја деце у Сиску и њихове даље судбине⁸.

Расветљавање догађаја за које је пронашао нове изворе, довело је до прекомерног цитирања извора у самом тексту, што оптерећује читаоца⁹. Неке делове цитираних извора, ако их се не жели одрећи, требало би дати у фуснотама или у виду прилога на крају књиге. Ова појава вероватно је оправдана мотивом да се пружи што више аргумената онима који прећуткују тему геноцида почињеног над Србима у НДХ али иде на терет читаоца коме је ова студија мање окренута.

Прикази догађаја у општини и околини лакше би се сагледавали додавањем географских карата кроз визуелизацију специфичности насеља насталих уз и око савских меандара који су прожети мочварним и воденим областима суњског и лоњског поља. Графичко решење на корицама које се понавља и код наслова сваког поглавља у књизи (у виду илустрације савских меандара) јесте за сваку похвалу али би ефектније било присуство одговарајућих географских карата овог подручја.

Изузетна посвећеност аутора донела је комплетну историју једног географског односно административног простора у Другом светском рату. Реконструкција и расветљавање свих делова динамичних догађаја на простору општине Црквени Бок и идентификовање готово свих жртава са комплетним личним подацима и начином њиховог страдања, резултирали су изузетном и несвакидашњом студијом прошлости једног руралног простора. Требало би је окренути више ка читаоцима, то је једино што се намеће као сугестија.

Гавро Буразор

⁸ 156–158.

⁹ Примери: 142–143; 148–151; 154–155; 189; 230–236.